

Hudák Krisztina (1975) történész, régész, az Aquincumi Múzeum munkatársa, az ELTE-BTK Középkori Egyetemes Történelem Doktori Programjának hallgatója. Érdeklődési területe az ókeresztény kor művészete és régészete, valamint a kora középkori egyháztörténelem.

Hitszegő gótok?

Avagy hogyan puskázták el a rómaiak a germán hittérítést

Hudák Krisztina

Ammianus Marcellinus, a 4. századi történetíró egy alkalommal hitszegő gótokról ír: („Gothos...perfidus...”, Ammianus Marcellinus, Hist. XXII.7.8.) A tanulmány azt vizsgálja, van-e köze ennek az Ammianusnál és sok más szerzőnél megjelenő, mély római-germán szembenállásnak és bizalmatlanságnak a germán kereszténység jellegének kialakulásában.

I. AZ ORTODOX ÉS ARIÁNUS GÓT TÉRÍTÉSEK REKONSTRUÁLHATÓ TÖRTÉNETE

Romania és Barbaria:
a gótok ismerkedése az antik világgal és a kereszténységgel

A késő római forrásokban többször Romaniaként megnevezett Római Birodalom (a benne lakó antik ember számára a civilizált világ) határain túl alig volt érdekes a világ, hiszen az emberi élet szinonimája a római polgárság volt. Az általában összefoglaló nevén csak Barbariának hívott hatalmas területen, amely a mai Hollandiától egészen a Fekete-tenger vidékéig tartott, számtalan nép, germán és nem germán, törzs és törzsszövetség élt. A késő vaskori germán világ a római civilizációval háborús időszakokban és békeidőben egyaránt gyakran érintkezett, különösen a 3. század utolsó harmadától, amikor a határvidéken élő germánok közül egyre többen szolgáltak zsoldosként a római hadseregben. Közöttük a gótoknak a római hadseregbe

való felvételét, státusát is szabályozták Nagy Konstantin hadseregreformja idején. A római világ és kultúra természetesen hatott a germánokra, és ez kiemelten igaz egy olyan új, egyetemes érvényű vallás megjelenésére, mint a kereszténység. A germánokat lenéző keresztény rómaiak számára azonban a germán térítés egy-két kivételtől eltekintve eleinte szóba sem jött. (Zósimos, Hist. nea I.46.; Iordanes, Getica 21.,112.)

A 4. század középső harmadáig az egyház nem törekedett a germán misszióra. A határokon túli lelki-gondozás a már keresztényekre korlátozódott. Ha volt egy tartósan fennálló közösség a római határokon túl, mint például gót földön, Gothiában, vagy az

A Kelet-Mediterráneum és a Fekete-tenger vidéke a 3. század végén

etióp területeken, az egyház felszentelt egy püspököt, hogy felügyelje a közösséget és gátat szabjon a gyakran a birodalmi határokon kívülre menekülő eretnek közösségek terjedésének. A határvidéken vagy attól távolabb élő pogányok missziója semmiképpen nem szervezett, hanem eseti volt: ide tartozik a rabok, a germán veteránok és a kereskedők által folytatott, a környezetük felé irányuló esetleges „meggyőző” tevékenység is.

A germán népek közül sajátos eset volt a gótoké, ahol a földjükre hurcolt keresztény római foglyok és azok elgótosodó leszármazottai nyomán jelent meg az új vallás és vált első ízben tömegessé. E különleges helyzet miatt érdemes a gót kereszténység kezdeteit megvizsgálnunk.

A balkáni tartományoktól északra eső határ menti területek missziójával és a birodalmi határokon túli külmiszióval kapcsolatban a 4. századtól rendelkezünk értelmezhető forrásokkal. Az utazó missziós papok a Karoling korig általában kereskedőkhöz csapódva jutottak el a távoli, határon túli területekre, keresve a nagy forgalmú helyeket, vásárokat, kikötőket. A gótok esetében az Al-Duna mentén, ahol a 3. század elejétől kezdve laktak, egészen a mai Krim-félszigetig élénk kereskedelem folyt. A barbár és római kereskedők egyre növekvő mennyiségű árukészlettel megrakott teherhajókkal szállították a Ripa Gotica, a római-gót folyami határ mentén a besimított technikával készített hálómintás díszítésű és egyéb edényekbe csomagolt termékeket, amelyek a helyi piacokon (gótul mathl) cseréltek gazdát. A római hatás a 4. század második felében már olyan erős volt e vidéken, hogy a gót településterület belsejében is jelentős mennyiségű római importanyag, vagy erősen római hatásokat mutató, helyi készítésű áru került elő. Maguk a rómaiak is civilizáltabbnak tartották azokat a gótokat, akik több római importárut használtak, a kereskedelmi utaktól messzebb lakó, inkább saját árutípusaikat használó gótok voltak a civilizálatlanabbak. A római kultúrával való találkozás, különösen pedig a kereskedelem révén történő meggazdagodás nyomán lezajló társadalmi differenciálódás a gótoknál is felgyorsította a törzsi kötelékek fellazulását, átalakulását: a római határhoz közel eső területek meggazdagodtak, az ott élő törzsi vezetők hatalma megszilárdult. A nyelvészet tanúsága szerint ebben a korban állandósult a királyság intézménye és kialakultak az ekkor már csak fiktív vérségi alapú törzsi szövetségek, az ún. theudok identitástudatát erősítő törzsi szokások is. (Scriptores Historiae Augustae, Vita Maximin. IV. 4-5.; Zósimos, Hist. nea, IV.10.4; IV.20.3.)

A kereszténységgel a gótok a 230-as évektől biztosan kapcsolatba kerültek, ekkortól meginduló rablóhadjárataik során. Ezek a kiruccanások 248-ra anarchiát idéztek elő több balkáni és kis-ázsiai tartományban, ahol már sok keresztény lakos élt és a római világ számára hosszú időre emlékezetessé váltak. (Philostorgios, Hist. Ekkl. II.5.; Sózomenos, Hist. Ekkl. II.6.; Salvianus, De gub. Dei I.VII. 24.; Iordanes, Getica 107.; Zósimos, Hist. nea I.35.)

Bár a támadások a 3. század második felében egyre inkább erejüket veszítették és a gótokat barbár szomszédaikkal

zajló háborúik kötötték le, a határvidékekről még csapatostul hurcolták el a római lakosságot. A fogolyzsákmányolások nyomán a 3. század második felében-végén a gótok között számos, szülőföldje görög dialektusát magával hozó keresztény élt, akikkel a gótok nem bántak keményen kezeségük miatt, sőt, megbecsülték őket. Néha még apostolkodhattak is, mint a kis-ázsiai Eutychés nevű fogoly, akire száz évvel később is emlékeztek Kappadókiában. A történész számára úgy tűnik, e rabok leszármazottai közül kerülhetnek ki majdan a helyi keresztény térítés magvetői és ezt a sejtést a történelem igazolja. (Zósimos, Hist. nea, I.33.; Salvianus, De gub. Dei I.VII.24. Basileios, Epist. CLXV.2.)

325-ben megjelent egy Theophilos nevű püspök a scythiai egyház vezetőjeként a Nagy Konstantin császár által elnökkölt híres nicaei zsinaton. (Patrum Nicaenorum Nomina 56-57., 64., 70.; Eusebios, Vita Const. III.7.) A Scythia terminuson a 4. század elején a rómaiak a Krímet és környékét értették, amelyet akkor már legalább száz éve hatalmukban tartottak a keleti gótok, rendszeresen sarcolva a partvidéken az archaikus kor óta fennálló görög városokat. Theophilos görög neve arra is utalhatna, hogy a krími keresztény közösség vezetése görögök, mégpedig a gótok által meghódított pantikapaioni (ma Kercs városa a Krim-félsziget keleti csücskénél) görögök kezében volt. Valószínűbb azonban, hogy Theophilos egy a 3. században Kis-Ázsiából, esetleg Daciából elhurcolt rab leszármazottja. (Sókratés, Hist. Ekkl. II. 41.) A gót földön a 4. században élő keresztények nevei többnyire Kis-Ázsiára utalnak, nemcsak a Krim környékét jelentő scythiai, de a gothiai egyház névanyaga is (Gothián körülbelül a mai Havasalföld területét értették, vö. Ammianus Marcellinus, Hist. XXX.2.8.; Prokopios, Bell. Goth. IV.4.). A híressé vált gót missziós püspökről, Ulfiláról Philostorgios úgy tudta, hogy nagyszülei a kappadókiai Sadagolthinában éltek és egy 264-ben történt rablóhadjáraton hurcolták el őket a gótok. Ulfila segédpüspöke, majd utóda, Selenas is rab-utód volt, egy fríg anya fia. Amint látható, kezdetben a gót keresztény egyház vezetői és a hívek többsége is valószínűleg a rabok leszármazottai. Úgy tűnik, ez a krími ortodox keresztény közösség sokáig megőrizte sajátos arculatát, mert egy másik püspökről, Uniláról is tudunk, aki 80 évvel később, 404-ben hal meg (bővebben lásd alább). E keresztények azonban nem voltak e távoli vidéken egyedülálló vallásukban. Ismeretes, hogy a Krímbe, vagy vidékére száműzték a 4. század közepe táján az eretnek Audiust és közösségét. Az audiánusok, úgy tűnik, zárkózottan éltek, de azt tudjuk róluk, hogy kolostorokat építettek maguknak, az elsőket a barbaricumban, amelyeket meglepődve figyelhetett a Krim környékén élő számos nép. A 372-ben kitört nagy gót keresztényüldözés náluk is mártírokat termelt. Később, 372 után e közösség Moesiába vonult, ahol sokan katolizáltak közülük, 430-ra valószínűleg el is sorvadt gyülekezetük. (Philostorgios, Hist. Ekkl. II.5.; Sókratés, Hist. Ekkl. II.41.; Epiphanés, Haereses, LXX; Salvianus, Etyim. VIII.5.43.)

Róma gondossága a Barbaricumba került keresztény rabok lelkipozásában és egy gót kolostor Konstantinápolyban

A gótok által lakott, a latin nyelvű forrásokban *sedes Gothorum*nak nevezett területre hurcolt keresztények valamilyen formában tarthatták a kapcsolatot Kis-Ázsiával. Erre több jel is utal. A 370-es években Nagy Szent Vazul, a kappadóki Caesarea püspöke a kappadóki egyház, valószínűleg mint anyaegyház nevében kérte el a 372. évi gothiai keresztényüldözés mártírjainak ereklyéit, mivel erre ekkor még csak ilyen közösségnek volt joga. Vazul, aki termékeny levelező volt, levelei közül kettőben is utal arra, hogy a Kappadókiából elhurcolt keresztény rabok leszármazottai fenn tartották a kapcsolatot az anyaegyházzal. Úgy tűnik, az ereklyéket, mint saját kincsüket Vazul biztos helyen akarta tudni, a barbárok kezétől távol. Hogy jól értesült volt az ot-tani állapotokról, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy e levelei a feltételezések szerint még 375 előtt íródtak. (Am-mianus Marcellinus, *Hist. XXXI.4.2.*; Rufinus, *Hist. Eccl. II.13.*; Basileios, *Epist. XIV., CLXIV., CLXV.*)

Az elrabolt keresztény rabok leszármazottaiból és a néhány germán megtértből (*conversus*) álló scythiai keresztény egyház bármily meglepő, de valószínűleg minden szempontból bekapcsolódhatott a birodalom egyházi életébe, akkor is, ha messze a határokon kívülre szorult. Ezt mutatja a *Promotus* nevű kolostor (*monastérion*) példája, amely valószínűleg a scythiai közösség tulajdonába tartozott, a császárvárosban, Konstantinápolyban állt és kifejezetten gót szerzetesek éltek benne. (Johannes Chrysostomos, *Epist. CCVII.*) A *Promotus* pontos helye a városban mai ismereteink szerint nem azonosítható, mivel egyéb forráshely nem említi. A kolostor kiemelt helyzetére utal már pusztán léte is a 4. század végén, mivel II. Theodosius uralkodása (408–450) előtt még kevés kolostor volt a keleti fővárosban. Talán a *Promotus* épülete mellett, de legalábbis közelében állt az a szerzetesek által is látogatható templom, amelyik megkapta Aranyházú Szent János konstantinápolyi pátriárkától a gót nyelvű liturgia és igehirdetés jogát. (Theodorétos, *Hist. Ekl. V.30.*) A császárvárosban élő, mindenképpen ortodox hitű keresztény gótok tehát a saját használatra átadott templom mellett további, nyelvi kedvezményekben is részesültek. Erre vagy azért kaphattak lehetőséget, mivel ők nem a 4. század végi források által olyannyira lenézett barbárok, hanem szükségét szenvedő, idegenbe szakadt rómaiak voltak, akiknek így járt a kolostor építésének/használatának joga is. Ebben az esetben a konstantinápolyi keresztény gótok is rab-leszármazottak voltak, akik már erősen asszimilálódhattak előtte Scythiában, mivel görög nyelvterületre költözve is gót nyelvű szolgálatra volt szükségük. Az is lehetséges azonban, hogy csak az számított, hogy ortodoxok voltak, gót, vagy rab-utód származásuk nem volt lényeges szempont. Így a kedvezmények a hitvédelmet szolgálták, bárki is legyen a helyes hitű. Mindazonáltal a templom és a kolostor megléte a

fővárosban biztosította a folyamatos kulturális kapcsolatot és valószínűleg az itt élő szerzetesek közül kerültek ki a soron következő krími püspökök, Theophilos utódai is.

Bár a 3. századtól kezdődően az elhurcoltak többsége a keleti gótok területére, Scythiába érkezett meg a zsúfolt hajókon, sokuk később a gótok belső mozgása által a nyugati gótokhoz, Gothiába került. Szolga, vagy egyfajta „felszabad”, alávetett helyzetű státuszban éltek, nem illeszkedtek be a gót társadalomba. Ez a körülmény egyértelműen kiténik a részletezően megírt és valószínűleg teljes terjedelmében fennmaradt, közel egykorú, éppen ezért igen értékes *passióból*, amely a gót szent Sabasnak állít emléket. Sabas ünnepét még a császárvárosban, Konstantinápolyban is megülték a 4. század végén, egy szép tavaszi napra időzítve (mint mozgóünnepet ápr. 15–18-ra: *Synaxarion Ecclesiae Constantinopolitanae CP. 627.*) A helyi viszonyokat feltűnően jól ismerő szerző által a birodalom területén élő keresztény hallgatóság számára görögül írt *passió* elbeszélése szerint csak a gót Sabast végezték ki amiatt, mert keresztény barátja és hittársa, Sausalás, akinek neve is utal kis-ázsiai származására, bár szintén az őket vádoló falutanács elé került, mégis büntetlenül távozott kihallgatása után. A rab-leszármazottak tehát mentesültek a Sabast utolérő, vízbefojtással járó felségsértési vád alól, amely jelzi az idegenek egyfajta társadalmon kívüliségét. A rabok (legalábbis egy részük) valószínűleg szabadon el is utazhatott a Római Birodalomba. Az sem kizárt, hogy elsősorban éppen a rabok utódai foglalkoztak a dunai kereskedelemmel; jóval hamarabb elnyerték a római ügyfelek bizalmát, mint gót társaik. Görögül is sokan tudhattak még közülük, amint azt a kutatók feltételezik. Talán rájuk utalnak a gót nyelv egyes kereskedelemmel kapcsolatos, a nyelvészek szerint 375 előtt keletkezett szavai is.

A kappadóki és a konstantinápolyi, illetve a Duna torkolatánál fekvő, a balkáni ortodoxia védelmében orosz-lánrészt vállaló Tomi város keresztény közössége biztosította a birodalmi határokon kívülre hurcoltak leszármazottainak lelki gondozását Scythiában és Gothiában. A közösségek esetlegesen csíráját alkották a gótok között történő kisebb misszióknak. Térítésüknek azonban Ulfila „tarolásához” viszonyítva csak elenyésző létszámú eredménye volt, például a gót Szent Sabas és mások esetében.

Ulfila és az ariánus térítés kezdetei a gótok között, a nagy keresztényüldözések

A gótok korai térítésében a legnagyobb szerepet nem a római származású rabok és rab-utódok, hanem a Gothiában térítő ariánus missziós püspök, Ulfila játszotta. 341-ben, amikor Ulfilát püspökké szentelték, Konstantinápolyban már lassan négy éve II. Constantius császár (337–361) uralkodott. Az új császár apjától gyökeresen eltérő valláspolitikát folytatott. A perzsa veszély miatt is szükségessé vált belső vallási egység megteremtése érdekében nemcsak rehabilitálta a 325-ben kiközösített Ariust, hanem mindenáron olyan

A GÓTOK ARIANUS TÉRÍTÉSÉRŐL

A gótok közösségének másik csoportját alkotó vizigótok, akik a nyugati területek lakói, rokonaiknak a hunok nemzete miatt érzett aggodalmától megremülve tanakodtak, tépelődtek és sokáig gondolkodtak, végül közös elhatározással követeket küldtek a Római Birodalomba (Romania) Valenshez, az idősebb császárnak, Valentinianusnak a testvéréhez, hogy amennyiben Thracia vagy Moesia egy részét átadja nekik művelésre, alóvetik magukat annak, hogy az ő törvényei és parancsai szerint fognak élni. S hogy hűségüket még inkább bizonyítsák, megígérték, hogy ha nyelvüket ismerő tanítókat küldenek hozzájuk, keresztényekké lesznek.

Miután Valens ezt megtudta, örömmel beleegyezett, minthogy ez már neki is szándékában állt, és elhatározta, hogy Moesia területeire befogadott getákat birodalma védőfalaként állítja a külső népekkel szemben. S mivel épp ez idő tájt Valens császár az ariánusok tévтанától megfertőzve a mieink összes templomát bezáratta, a saját felekezetének híveit küldte hozzájuk tanítóként, akik tévतanaikkal fertőzték meg a műveletleneket és tudatlanokat. Így a vizigótok Valens császár révén inkább ariánusokká lettek, mint keresztényekké.

Egyébként mind az osztrogót, mind a gepida rokonaiknál az evangéliumot hirdető népszerűsége miatt ennek a tévतannak a tiszteletét terjesztették el, és az ilyen nyelvű nemzet egészét e tévhit tiszteletére csábították. Ezek pedig, ahogy mondják, átkeltek a Danubiuson, s a princeps engedélyével Dacia ripensisben, Moesiában és Thraciában telepedtek le.

[...] Valens császár [...] felfegyverzett sereggel Thracia területére vonult, ahol egy Adrianopolis melletti mezőn gyászos kimeneteleű csatát vívott, amiben a gótok győztek, ő maga pedig sebesülten menekült. A gótok nem is sejtve, hogy az imperator egy hitvány kunyhóban rejtőzött el, ahogy ez a dühöngő ellenségnél szokásos, tűzcsóvát vetettek rá, és a királynak kijáró pompával égették el, egészen úgy mintha isteni ítélet lett volna; hogy éppen azok által váljon a tűz martalékává, akiket a tisztaság lángját a Gyehenna tűzére változtatva tévतanokra csábított, amikor azok az igaz hitet keresték. [...]

Jordanes, *Getica* XXV. 131-133. és XXVI. 138.

Kiss Magdolna fordítása

megoldást akart találni (a külpolitikai helyzet miatt sürgősen), amely minden vallási irányzatnak megfelel. Ennek a kiútkeresésnek viharos, gyakran ismétlődő zsinatok lettek az eredményei, amelyeken a sértődések, látványos kivonulások, intrikák és kiközösítések mindennaposak voltak. A balkáni ortodox gyülekezetek különösen súlyos harcot vívtak az arianizmussal, mivel az illyricumi városok élén álló, energikus ariánus püspökök nagy hatással voltak a központi kormányzatra, amelynek a Duna-vidéki nyugalom kulcsfontosságú volt.

Ulfila valószínűleg csak egy volt a Gothia keresztény közössége számára szentelt püspökök közül, akit 341-ben, éppen a talán legbotrányosabb, évekig húzódo antiokhiái zsinat kapcsán szenteltek fel, mint a Gótok püspökét (ho episkopos tón Gothón). (Sókratés, *Hist. Ekkl. V.33.*; Philostorgios, *Hist. Ekkl. II.5.59.*) Titulusa arra utal, hogy nem egy adott város számára nevezték ki, tekintve, hogy római értelemben vett városok a gótok földjén nem voltak. Hagyományosan őt sem a barbár vizigótok felé irányuló missziós céllal, hanem a rabságba hurcolt keresztények leszármazottainak lelkigondozására választották ki. (Philostorgios, *Hist. Ekkl. II.5.59.*) Felszentelője, Nikomediai Eusebius sem valószínű, hogy célul tűzte volna ki a Biblia gótra fordítását és a tudatos gót missziót, amikor Ulfilát kijelölte. Mivel az arianizmus éppen a Balkánon és Konstantinápolyban érte el legnagyobb sikereit, nem meglepő, hogy Ulfilát és környezetét is elérte ez a hatás. Azonban az, hogy Ulfila ki tudott lépni közössége szűk kereteiből és egyre több hívet tudott maga köré gyűjteni, elsősorban személyes képességeinek volt köszönhető.

Ulfila kiemelkedő tudású volt, gót anyanyelve mellett jól tudott még görögül is, másik anyanyelvén. Ennek köszönhetően, amikor 341-ben, harminc évesen egy gót küldöttség tagjaként megérkezett Antiokhiába, latorként dolgozott a zsinaton, ahol hamarosan felszentelték. Ulfila sokadik generációs rab-leszármazott volt, neve is gót (Wulfila / Ulfila = Farkasocska / Kis farkas). Úgy tűnik, felelősségérzete folytán tudott kilépni a rab-milíóból. Ulfilát láthatóan őszinte szeretet fűzte a gótokhoz és értette is őket, emellett azonban egész életében küzdött a gulinga-guthok (*Glossarium Gothico-Latinum* 1290.), a bálványok ellen, hogy egy magasabb rendű igazsággal ismertesse meg a gótokat. 348-ban, az első gót keresztényüldözéskor Ulfilát híveivel együtt elüldözték Gothiából. Moesia Inferiorban, az ortodox Tomi ariánus ellenpólusa, Nicopolis városa mellett rendezkedett be. Itt autonómiája – valószínűleg császári engedéllyel – biztosított volt. Tekintélye és szervezőképessége folytán teljhatalommal, szinte királyként vezette egyre gyarapodó közösségét 348-tól egészen 377–388 között bekövetkező haláláig. Ulfila a 375-ig terjedő időszakban az Újszövetség gót fordításán és gót igehirdetésre alkalmas klérus kinevelésén munkálkodott. (Sózomenos, *Hist. Ekkl. IV.27.*; Jordanes, *Getica* 51.)

Ulfilának tehát az ariánus vezetésű Nicopolis ad Istrum (Bulgária belsejében) és egy ahhoz közeli, másik fontos ariánus város, Durostorum (a Duna partján a mai Bulgáriában) voltak moesiai támaszpontjai, itt éltek támogatói. Az ortodox Tomi nemigen tudta megtartani gót híveit, erre utal az a körülmény, amint már fentebb láttuk, hogy Kappadókiából kéri el az ortodox gót Szent Sabas testét és nem a jóval közelebb eső Tomiból. A gothiai területtel ellentétben a scythiai egyházat – éppen viszonylagos elszigeteltsége, távolsága miatt – kevésbé érinthették az ortodox-ariánus ellentétek. A Krim körül élő osztrogótok pedig még szinte teljes egészében pogánynak tekinthetőek, bár már megindult körükben a térítés, kevés eredménnyel.

346 és 348/350 között zajlott le Gothiában az első szervezett keresztényüldözés, amelyet az váltott ki, hogy a 332-ben megkötött első ismert gót-római szerződés (foedus) után, a békés viszonyok állandósulásával a Duna északi határsávját szinte ellepték a Tomiból küldött ortodox, illetve a Duros-

ULFILA GÓTJAI

torumból és Nicopolisból küldött ariánus térítő, akik a pacifikációs politikát össze akarták kötni a siker esetén hosszú távon nyugalmat biztosító térítéssel. A gót előkelők rosszsallása miatt 346-ban kitört üldözésnek ortodox mártírjai biztosan voltak, mert őket Kyrillos pátriárka a távoli Jeruzsálemben példaképként állította katekétái elé (Kyrillos, *Katekh.* X.19.). Ulfilát is ekkor utasították ki Gothiából: bár még nem volt túl sikeres a térítése, a gót hatalom rosszsallását már sikerült kivívnia.

372-ben, amikor a Róma felé húzó eltávolítása céljából egy második, nagyszabású keresztényüldözés folyt gót földön, mindhárom felekezetből (ortodox, ariánus, audiánus) nagy számú mártírja lett az üldözésnek. Ambrus is tudott róluk a távoli Milánóban. (Ambrosius, *Expositio evang. sec. Lucam II.37.*) Amint látható, az egyháziaknak a messi Jeruzsálemben és Milánóban is friss és pontos információik voltak a térítések eredményeiről. Ez azt mutatja, hogy a 4. század középső harmadában az ariánus vita miatt védekező állásba szorult katolikus/ortodox egyház (a „katolikus” és „ortodox” jelző e korban még ugyanazt jelenti) kiemelt figyelemmel tekintett az újonnan megtértek felekezeti hovatartozására, és érdeklődéssel tekintett a birodalmi határokon túli missziók felé, ha azok az ortodoxiát erősítették.

E második üldözés mártírjainak nagy száma mutatja a konzervatív gót vezetés jogos aggodalmát, és egyben utal a gothiai élénk missziós tevékenységre, amely – legalábbis ortodox részről – valószínűleg nem volt igazán szervezett. A gótoktól Moesiába menekülő ariánusokat talán éppen Ulfila közössége fogadhatta be, akik viszont minden bizonnyal megpróbálkoztak a szervezettebb térítéssel. A két keresztényüldözés között az ariánusok valószínűleg visszajártak Moesiába téríteni, ahol tapasztalatokat gyűjtöttek. Erre utal többek között az Ulfila-féle bibliafordítás stílusa, amely kedves volt a germán hagyományokhoz szokott gót füleeknek.

A gót kereszténység helyzete a 4. század utolsó harmadában

A 370-es évek első felében uralkodó Athanarik vizigót király egyik alvezére, Fritigern gyakorolta a fennhatóságot a dunai határvonal menti területek felett. Mivel a határvidéken járt-kelt a legtöbb térítő, így nem csoda, hogy 372-ben „Fritigern sok híve” („...thize ana Gutthiudai managaize martyre jah Frithareikeis” in: *Calend. Goth. oct.* 23.) esett áldozatul a gothiai keresztényüldözésnek. A korban nemigen lehetett tömegesen egy olyan vallásnak hódolni, amelyet a törzsi vezető nem tűr meg, emiatt feltételezhető, hogy Fritigern rokonszenvezett, de legalábbis toleráns volt az arianizmussal szemben. 375-ben, amikor a hunok villámként törtek be Európába és rövid idő alatt minden útjukba került népet leigáztak, a fenyegető hun rabság elkerülése érdekében Athanarik kénytelen volt a rómaiak felé nyitni. Mivel Ulfila volt a rómaiak számára legismertebb és legműveltebb gót, aki évtizedek óta békésen élt kis közösségével Moesiában és az egyetlen, aki ariánus és a birodalmi határokon belül élő, ismert gót volt, ezért csak személye jöhetett szóba közvetítőként ebben a kényes ügyben. Ulfila hirtelen felértékelődése miatt megnőtt Fritigern politikai szerepe is, aki valószínűleg már több éve személyesen ismerte Ulfilát. Lehetséges, hogy már ekkor (fél)hivatalosan az ő kezébe csúszott át a politikai vezetés egy másik „reformpárti” vezető, Alavivus mellett, Athanarik király pedig

Még más gótok is léteznek, az úgynevezett kisebb-gótok, egy nagyszámú nép, Ulfila főpap vezetésével, aki, mint mondják, a tudományos ismereteket tanította nekik. Ma is Moesiában, Nicopolis térségében, az Emimontium lábainál lakik ez a nagy lélekszámú nép, amely azonban szegény és békés, semmiben sem bővelkedik, csak különböző marhanyájában, legelőben és fás vadonokban. Búzájuk kevés, de másfajta gabonájuk bőven terem. Szőlőskertjeik nincsenek, hogy másutt vannak, közülük csak néhányan tudják, akik a szomszédos vidékekről bort szállító kereskedőkkel üzletelnek, ugyanis zömében tejjel táplálkoznak.

Jordanes, *Getica* II. 267.

Kiss Magdolna fordítása

Az úgynevezett Ulfila-féle Biblia egy pergamenlapja a 6. század kezdetéről ezüstözött betűkkel

visszavonult, de legalábbis visszazorult hatalma. (Ammianus Marcellinus, *Hist. XXVII, 5, 9.; XXXI.3.5.*)

A politikai háttér ismeretében feltételezhető, hogy a 375/376. évi dunai átkelés megszervezése és lebonyolítása a kellő nyelvismerettel és tekintéllyel rendelkező Ulfilához kapcsolódik, akinek jó kapcsolatai voltak az engedélyt megadó ariánus Valens császárral (364–378). A Valenstől a Birodalomba való belépési engedélyt kérő vizigót küldöttséget valószínűleg már Ulfila vezette. (Sózomenos, *Hist. Ekkl. VI.37.*) Az átkelés egyik vezetője, Fritigern szorosán együttműködhetett Ulfilával ezekben az időkben. Még az a lehetőség is felmerül, hogy 375-ben Fritigern és felszólítására kísérte is ígéretet tehetett Valens császárnak, hogy megkeresztelkednek, amint azt a kutatók feltételezik.

Egy kevésbé ismert forrás, Eunapios 55. fragmentuma valószínűleg a vizigótok 375-ös dunai átkelését írja le, a nagy germán népvándorlás első jelentős epizódját. Ekkor a receptiót (a betelepülés jogát) megadó császári engedély birtokában a teljes vizigót népesség átkelt a folyón, kivéve a konzervatív elveket képviselő gót uralkodót és szűk katonai kíséretét, akik csak néhány év elteltével követték népüket a birodalomba.

Eunapios leírja, hogy a folyón átkelő gótok között püspöki és szerzetesi ruhát viselők is voltak. A szerző, a 4. század végén a pogány értelmiség vezéralakja (egyébként athéni rétor) epésen megjegyezte, hogy a gótoknak csupán az a céljuk, hogy őket, mint – a megbízható kategóriába sorolható – keresztényeket csodálják a rómaiak, miközben otthonról hozott bálványaikat titokban úti szekereiken rejtegetik. Így e „színjáték” arra szolgál, hogy a folyóparton bámészkodó rómaiakat, legfőképpen pedig az átkelést ellenőrző császári hivatalnokokat és katonaságot megtévezzék. Az „álcázás” mögött valóban megbújhatott az a szándék, hogy eltereljék a figyelmet nagy számarányukról (mai számítások szerint legkevesebb százezer ember kelt át a Dunán).

Eunapios leírása még azt a lehetőséget is megengedi, hogy saját szemével látta az átkelést, bár ez kevésbé valószínű. A történeti háttér ismeretében annyit biztosan tudunk, hogy – noha a népnek még csak kis része volt keresztény – valóban lehettek a gótoknak a 376. évi átkeléskor saját püspökeik és szerzeteseik, mégpedig ariánus hitűek, mivel szinte biztosan Ulfila közössége bonyolította az átkelést, legalábbis annak diplomáciai részét. Így a leírásban szereplő püspökök és szerzetesek Ulfila kíséretéhez tartozhattak. Ezekről a folyón átkelő gótok között feltűnő egyháziakról az egyébként szintén pogány érzelmű Ammianus nem tesz említést történeti művének az eseményt leíró XXXI. könyvében (Ammianus Marcellinus, XXXI.4.5.), csak az újplatonikus Eunapios, aki számára a szerzetesek aszkézise különösen bosszantó volt, ezért vált olyan bőbeszédűvé. Eunapios valószínűleg Auxentiusra és Selenasra, Ulfila segédpüspökeire célt az a leírások: a leírásban szerepel a szerzetesek viselete is: a (fekete) himation és khitón valódi habitusok lehettek. Eunapios leírása meghaladja az általában

sablonokat felvonultató szerzetes-leírások kereteit, ugyanis a szokásos szerzetes-toposzoknak a viselet leírása nem volt része (így pl. a Rutilius Namatianus sem emlékezik meg az általa látott szerzetesek ruházatáról, Rutilius Namatianus, *De redito suo* 1.439–448.). Különösen értékesé teszi Eunapios leírását az a tény, hogy leírása nyilvánvalóvá tette, hogy Ulfila közössége, tehát az ariánusok között is jelen volt a szerzetesség mint életforma, nemcsak az ortodoxiában.

A Scythiában élő ortodox gót egyházzal foglalkozik Aranyszájú János, a külmiszió után különösen érdeklődő konstantinápolyi pátriárka két, 404 körül íródott levele is. A valószínűleg korábban íródott XIV. levélben beszámol róla, hogy Unila püspök meghalt, ezért a scythiai egyház élére új vezetőt kell kineveznie. A CCVII. levélben a Promotusban élő gót szerzeteseket dicséri. (ld. még Theodorétos, *Hist. Ekkl. V.31.1.*) A két levél érdekes adatokat szolgáltat a gót egyház 400 körüli helyzetére vonatkozóan: Unila gót neve jelzi, hogy a rab-leszármazottak már erősen elgótosodtak, esetleg gótok jelentek meg a felső klérusban. Ez utóbbi azonban kevésbé valószínű, tekintve, hogy a gótok nagyobb számú megtérése 350 körül kezdődik, és először az ariánus térítés volt igazán sikeres. Unila ortodox volt, mivel a pátriárka feladata volt kinevezése; valószínűleg Theophilos egyik kései utóda lehetett, amint azt a kutatás egybehangzóan véli. Aranyszájú Jánosnak a gót nyelvű ígéhirdetésre adott engedélye a scythiai gótok számára az ortodoxiához való hűségük egyfajta jutalma volt. Konstantinápoly nagyfokú bizalmat előlegezett meg ekkor irányukban, hiszen a prédikációkat nem értették meg gótul a görögök, így nem tudták ellenőrizni az ott adott tanítás helyességét sem. A bizalomra azonban szükség volt, mert az Al-Duna-vidéki gót keresztények nagy részét az ortodox egyház már elvesztette és a gótokkal kapcsolatban nem volt tanácsos sem politikailag, sem vallásilag ragaszkodni a hagyomány által felállított, kevésbé alapvető szabályokhoz.

Aranyszájú János engedélye valószínűleg megmentette az ortodoxia, vagy legalábbis a kereszténység számára a krími gótokat. A kutatás egy része úgy véli, ők azok a gótok, akiket Prokopios teraxitesnek nevez a 6. század közepén: megjegyzése szerint e gótok maguk sem tudják, ariánusok-e, vagy ortodoxok, de azért Iustinianus császártól kértek maguknak püspököt. (Prokopios, *De aedific. III.7.10–17.*)

II. A GERMÁN MISSZIÓK TÁRSADALMI-POLITIKAI HÁTTERE A BIRODALOMBAN ÉS AZON KÍVÜL

Ulfila életműve: a gót kereszténység jellege, a gót arianizmus jellegzetességei

A korai gót kereszténység elemzése különösen fontos és indokolt, mert példájává vált a későbbi germán államegyházaknak. Emellett rámutat arra, hogy a gót, majd az egész germán arianizmus formálódására a 4. század közepének

harmadik negyedének gót politikai helyzete, a vallási viszonyok döntő befolyást gyakoroltak.

A gótok tömeges, bár nem egyöntetű arianizmusa több dologra vezethető vissza. Korábban a kutatók úgy gondolták, hogy az arianizmus dogmarendszere jobban illeszkedik a germánok korábbi vallási képzetéhez. A kereszténység eszmerendzere azonban igen távol áll a germán vallási hiedelmektől. Kétségtelen viszont, hogy az ortodox gótok döntő többsége származását tekintve nem, vagy csak részben volt gót. „Kettős identitástudatukat” jól szemlélteti maga Ulfila is, aki nem volt ugyan gót, de mégis éppen a gót arianizmus atyja lett. Személye alapvető szerepet játszott a gótok többségének ariánussá válásában. Ezt jól jelzi, hogy a gót ariánus egyházi hagyomány egyféle. A Biblia Ulfila előtt nem volt gótra fordítva, a Gót Biblia megalkotása személyéhez és szűk köréhez köthető.

Az a körülmény, hogy Ulfila egyrészt kis-ázsiai, közélebről kappadókiai görög, másrészt már erősen gót is volt, világosan tükröződik bibliafordításából. Az általa kifejlesztett gót írás néhány gót rúnajegyét is felhasznál, bár nagyrészt görög és latin karaktereket alkalmaz, szöveg-használatában pedig a gót elemeken túl Kappadókiaira utaló görög, illetve örmény szófordulatok hatása tükröződik. A rúnák használatára azért volt szükség, mert a gót nyelv néhány hangja csak segítségükkel volt visszaadható, nem pedig azért, mert már korábban is szakrális célokra használták ezeket az írásjeleket, fémre, vagy fára karcolva.

Ulfila missziós püspökként ábécéjével és bibliafordításával tudatosan egy Konstantinápolyi egyházi fennhatóságától független, helyi, a liturgiában saját nyelvét használó, „nemzeti” egyház megeremtésén bábáskodott akkor, amikor a gót nép, különösen a népvándorlás megindulása után szétagtaltabb volt, mint valaha. Bár Ulfila sem az első, sem az egyetlen apostola nem volt a gótoknak, kétségtelen, hogy zseniális újításai az arianizmus javára billentették a mérleget munkája elkészültekor, éppen akkor, amikor elkezdődött a vándorlás embert és népet próbáló nehéz időszaka. A vándorló keresztény gótok magukat Isten hazát kereső népének tartották, akik a pusztai vándorlás nehéz időszakát élik. Ezt az érzésüket egyfajta „jósként” már jóval korábban II. Constantius császár is megerősítette, aki elszántsága miatt Mózeshez hasonlította Ulfilat. (Philostorgios, Hist. Ekk. II.5.)

Ulfilának gót pap-tanítványai kezébe kellett adnia a szentírást. Azzal, hogy a szentírás olvashatóvá vált gót nyelven, a klerikusok képzési ideje jelentősen lerövidült, mivel a diakónusnak nem kellett a szent nyelvek (latin, görög) elsajátításával hosszasan bajlódnia, amely korábban szükséges volt ahhoz, hogy a szertartást el tudja végezni. Ez nem azt jelenti, hogy a papok semmit nem tudtak a szent nyelveken, de valószínű, hogy egyre kevesebbet.

Voltak azonban gót nevű ortodox hívek ebben az időszakban is. Szent Jeromos megemlékezett a katolikus Sunniláról és Freteláról, de ortodox gótokat említ Egyháztörténetében Sókratés is (Sókratés, Hist. Ekk. V.23.;

Hieronymus, Epist. CVI.). Az ortodox gótok többsége származását tekintve nem, vagy csak részben volt gót, emiatt az arianizmus térhódításával a társadalmi keretből ezek az emberek valószínűleg még inkább kiszorultak. Az ortodox gót keresztény közösségek valószínűleg nem használtak gót nyelvű bibliafordítás-részleteket, mivel csak Ulfiláról tudjuk, hogy kísérletezett a görög szöveg fordításához alkalmas gót ábécé kialakításával. Ezért nem valószínű, hogy az Ulfila-féle ábécé megalkotása előtt léteztek volna gót szövegváltozatok. Ha figyelembe vesszük, hogy a gót ortodox mártírok: Sabas, a vele együtt bevádolt, majd elengedett, fentebb említett Sausalas, illetve egyéb mártírok (Innas, Pinas, Rhimas, Nicetas stb.) szinte mind kis-ázsiai származásúak, vagy Kis-Ázsiából származók közösségének a tagjai, számukra a gót fordítás nem volt égetően szükséges.

A gót arianizmusnak számos olyan vonása van, amelyek valószínűleg az ortodox egyházi hagyományból erednek. Ilyenek az Ulfila-hagyatékban szereplő vallási kölcsönzések, pl: amen, manna, Iesus/Iesua, synagoga, sabbatus, sathan/diabolus, aikklesjo, aipistaule, aivaggeli, apaustaulus, diakaunus stb. E körhöz tartozik még a papi nőtlenség, a cölibátus hiánya, a keresztelési szokás jellege, a saját egyházi nyelv használatához való ragaszkodás, illetve a mártírtisztelet. Konstantinápoly engedélyezte a helyi egyházi nyelv használatát és a Biblia lefordítását az eltérő nyelvet beszélő közösségek számára már a 340-es években is, amikor Ulfila megkezdte működését. Így a liturgikus szokások hasonlósága természetesnek tekinthető. Valószínűleg a gót ariánus liturgia cselekményének menete sem különbözött fő vonalaiban az ortodoxtól. Mártírjaik emlékét, amennyire a 4. század végén Thraciában készült, de Bobbióban fennmaradt ún. Gót Kalendárium töredékéből kiolvasható, az egyházi ünnepek rendjét meghatározó, ún. konstantinápolyi synaxarion „szabványai” szerint ünnepelték, saját, ariánus szentjeikkel kiegészítve. A gót Bibliához Ulfila nagyon hatásos és erőteljes nyelvezetű és nem szó szerinti fordítást készített. Ez merész, szinte eretnek lépés volt, már a maga korában is. A szöveget dalszerűen építette ki, magyarázó szavak beszúrásával, rímek ismétlésével, a szöveg recitálásra alkalmas elrendezésével. Így a Bibliát a gót énekmondók számára alkalmassá tette az előadásra és a fordítás ezzel a germán kultúrába valóban jobban beilleszkedett.

Szembetűnő sajátosság a gótok körében az aszkétizmus megléte. A papok, vagy szerzetesek tudományos munkája volt a Gót Biblia több fordítása, javításai, az evangéliumok kiadása (Codex Argenteus, Codex Carolinus, Codices Ambrosiani), a kommentárok (pl. a János-evangéliumhoz írt ún. Skeireins), illetve a Gót Kalendárium összeállítása. Valószínűleg a szerzetespapok nagyobb létszámának és anyanyelven elsajátított teológiai képzettségének köszönhető a gót misszió egyelőre még alig kutatott kiterjedt volta is, amelynek tevékeny szerepet kellett játszania a szomszédos germán népek krisztianizációjában is. Emellett a scythiai

ortodox gótok közt is biztosan voltak szerzetesek, amint az az ortodoxiában szokásos volt: tudunk egy Arpyla nevű ortodox remetéről, aki még 370 körül lett mártír:

A misszió mint római és germán államérdek és önvédelmi eszköz a 4. század végétől, avagy a birodalom feleszmél és térítésbe kezd

A római patriotizmus és az ortodoxia a 4. század végére egymással összetartozó fogalmakká váltak. Az egyházfegyelem megerősítésének jegyében az államhatalom által támogatott egyházi központok több fronton is harcot indítottak az eretnek csoportok ellen. Nemcsak a katolikusokat bőszítő ariánus körmeneteket tiltották be Theodosius idején (Sókratés, Hist. Ekkl. VI. 8.; Sózomenos, Hist. Ekkl. VIII. 8.), hanem (újra?) megindult az ortodox külmiszió is, de csak akkor, amikor a barbárok már áttörtek a határon és a dunai határ szinte formálissá vált. A missziót illetően kevés a biztos adat és ezek is közvetlenül 400 előtt és után csoportosulnak. A birodalomból kiinduló ortodox térítés jellege ekkor is elszigetelt volt, mert e külmiszióra vonatkozóan nem volt általános egyházi akarat. Aranyszájú János gót érdeklődése és 400 körüli, kissé homályos hun missziója egyedi esetnek tekinthető. Nem volt kellően felkészült pap sem, aki germán nyelveken beszélt volna. A birodalomból kiinduló misszióknak emellett mindig voltak politikai előzményei és csak békeidőben térítettek. A térítőnek sok pénzre is szüksége volt a szimpátia kivívását elérendő gazdag ajándékok beszerzésére.

Ulfila éppen akkor lett térítő püspök, amikor a Balkánon az arianizmus virágzott. Természetes, hogy később az idős Ulfila, aki egy élet munkájával és számos tanítványával együtt kidolgozta a „kereszténység gót viszonyok közé ültetését” a saját hite, szokásai által megszabott normák szerint, már nem tudott egyezkedni a fiatal Theodosius császárral arról, hogy a gót misszió kerüljön Konstantinápoly fennhatósága alá. Az ún. *submitio*, egyházi alárendeltség létrejöttével az egész bibliafordítást át kellett volna dolgozni, mivel a 4. század végén az egyház már nagyon szigorúan járt el a bibliafordításokat és az egységes egyházfegyelmet illetően. Az ajánlattal Theodosius elkésett, mert a térítés Ulfila módszereivel már korábban megindult, és nagy ütemben zajlott.

Ulfila működésének ortodox egyházi keretek közé helyezését még 348 táján meg kellett volna tenni, mielőtt a balkáni Nicopolisban elkezdte volna írói/fordítói munkáját. Erre a moesiai egyházi állapotok miatt nem kerülhetett sor. Így a vizigótok és hosszú távon az osztrogótok, majd a góttal rokon nyelvet beszélő germán népek, például a gepidák örökre „kicsúsztak” az ortodox térítők, a római egyház kezei közül. A kereszténység egyébként nem terjedt futótűz-szerűen a germán világban. Néhány szvén már 417-ben keresztény volt, de például 440 körül Salvianus még a gepidák kegyetlen, pogány rítusairól ír és csak a 6. század elején említik

keresztény voltukat. (Orosius, Hist. VII.XI.8.; Salvianus, De gub. Dei IV. 67.cf.82.; Prokopios, Bell. Vand. IV.2.5–6.)

Már nem lehetett volna sikeres a gótoknál az ortodox térítés 375 után, a Római Birodalom földjén sem. A törzsi-nemzeti társadalomban élő egyén döntéshozatali joga vallásválasztását illetően döntő fontosságú volt, mert – mint Sabas mártír esetében világosan kitűnt – a közösség ellentétes döntése esetén az illető kiszorult a védelmet jelentő közösségből és hontalanná vált, ami könnyen végzetessé válhatott számára. Ez a kívül rekedés a pogány vallás, de az arianizmus esetében is igaz volt: a Birodalomba érkező gótok már nem választhattak a katolicizmus és az ortodoxia között, csak a pogányság és az arianizmus, mint az uralkodó által megtűrt, majd preferált vallás között. Azok a gótok sem tudták kivonni magukat az Ulfila-féle szellemi pezsgés hatása alól, akik Konstantinápolyba kerültek. Az ariánus térítés a gótok között különösen nem volt felületes, Ulfila góttjai sikeres térítése nyomán az 5. században a gótok egyfajta „nemzeti” vallásává vált. 400 körül azonban a gótok nagy része még pogány, 406-ban még emberáldozatra is sor került Italiában. (Orosius, Hist. VII.XXXVII.4ff.) Az arianizmus lassan tovább terjedt a germán népek között. Az ariani körülbelül ekkortól vált szinte szinonimájává a goti, burgundi, vandali stb. szavaknak, bár e népek csak a 6. század közepére lettek mindannyian ariánusok. (Procopios, Bell. Vand. I.2.) Ez egyfajta germán „nacionalizmus” – bár

A Somogy megyei Hács-Béndekpusztán keleti gót jellegű sírban talált ólomlemez az Ulfila-féle Biblia gót nyelvű töredékeivel

nem a szó ma használatos értelmében –, amely elutasította az idegen uralkodók politikai fennhatóságát és befolyását, emellett az óhatatlanul együtt járt volna az ortodoxia felvételével.

Néhány példa azonban akad katolikus germánokra: azok a szvévek például, akiket a vizigót Theoderik (418–451) megtámadott, katolikusok voltak; Rekila szvéb király is katolizált. A germánokra is jellemző vallási türelmetlenség jegyében Theoderik két katolikus püspököt fogságba is ejtett és megbízott egy Ajax nevű galliai püspököt, hogy semmisítse meg a katolikus klérust a szvébeknél. (Hydatius, Chron. 32., 174., 182., 186.; Isidorus Hispalensis, Hist. Goth. 90.). Még a 6. század elején is voltak a Hispaniába érkező gótok között katolikusok. A vizigótok a 6. század második felében a római kultúrához való szorosabb illeszkedést keresték, emiatt tűnt el az arianizmus és a germán jog, velük pedig a gót nyelv és a liturgia. Ennek a folyamatnak a pápa és a római egyház volt a segítője, irányítója.

A kereszténységre való áttérés kulturális értelemben nem jelentett gyökeres szakítást a germánok korábbi szokásaival, gondolkodásmódjával. Az Aëtiusszal szövetező Theoderik például, aki majd a catalaunumi csata után hősi halált hal, részt vett a reggeli miséken, de inkább külsődleges okokból, mint meggyőződésből. A germánok temetkezési rítusaiban sem volt nagy változás az edénymellékletek elhagyásán kívül, amelyek a kereszténységtől függetlenül egyre ritkultak a 4. század végétől. A 6. század elején még jól érezhető a továbbélő pogány vallási hagyományok hatása, hiszen az újabb generációk egy ideig még ragaszkodtak hagyományaikhoz. (Az övről bőrszíjakon, vagy erős selyemszalagokon csüngő tokok végére egyaránt oda voltak helyezve a pogány, bajelhárító szerepű fémdíszek, a veretes fa szelencék, ill. a keresztény ereklyetartók.) A vandál és osztrogót tragédia után egy-két generációval azonban szemléletváltozás, a leletek „medi-

terránizálódása” figyelhető meg, amelyet a két nép intő példája és a frankok sikeres politikája sürgetett.

Miért is pusztították el a rómaiak a gót térést, avagy meg lehetett-e volna nyerni a gótokat és általuk a többi germán népet az ortodoxiának, ezáltal elkerülve számtalan háborús helyzetet?

Úgy gondolom, ideális esetben igen, legalábbis a gótoknál. Erre igen korán, legkésőbb a 4. század közepén-második felében lett volna lehetőségük a rómaiaknak, amikor a rab-leszármazottaknak a gót társadalomba való akkulturációja már megindult, de még tudtak görögül. Néhány Ulfilához és Aranyszájú Szent Jánoshoz hasonló, széles látókörű egyházi politikus szükségeltetett volna hozzá, illetve a császári adminisztráció és maga a császár kedvező irányú részrehajlása, nem utolsó sorban pedig pénze. Mindez azonban igen nagy szemléletváltást követelt volna a rómaiak részéről, akik minden esetben a római világ ellenségeiként (hostis) tüntették fel a germánokat, rájuk leggyakrabban a pontatlan, becsmérlő barbarus kifejezést használva, mintha nem is tudnák, pontosan melyik népről is beszélnek. Ebben a „szellemi harcban” sajnos éppen a legműveltebb egyháziak jártak élen legjobban. (Hieronymus, Epist. 1182.; Ambrosius, De offic. I.29.141., II.15.71.) A forrásokból egységesen cseng ki a barbárok iránti ellenséges érzület, a virtus Romana (római erény) ellentéte volt a ferocia barbarorum (barbár vadság). (Ammianus Marcellinus, Hist. XIV.6.3-6.). Így az éremképeken a 4. században nem véletlenül divatos Roma aeterna tulajdonképpen öngyilkosságot követett el bezárkózásával. A római világ elszalasztotta, hogy a 4–5. századi örmény egyházhoz hasonlóan működő gót, majd esetleg más germán egyházak létrejöhessenek, amelyek nem állottak volna olyan éles ellentétben a római kereszténységgel. Ez elősegítette volna a béke fenntartását a nagy népvándorlás néhez időszakában.

IRODALOM

Ha a témával kapcsolatos szakirodalom nem is túl gazdag, azért számos szakmunka áll – elsősorban Németországban – a korai germán egyháztörténelemmel foglalkozó kutató rendelkezésére. Ennek csak töredéke van meg hazánkban, amely azonban kiindulópontnak megfelelő.

Egy jó összefoglaló sok forráshellyel, amelynek megállapításai máig helytállóak:

H.-E. Giesecke, *Die Ostgermanen und der Arianismus*, Berlin–Leipzig, 1939. Ugyanez mondható el egy másik munkáról: J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918. A gótokkal kapcsolatban jó kiindulást ad: H. Wolfram, *Geschichte der Goten*. Wiesbaden, 1979.

Két alapmunka a késő római viszonyokkal, személyekkel kapcsolatban:

A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284–602. A social, economic and administrative survey I–II*, Oxford, 1964., ill. A. H. M. Jones–J. R. Martindale–J. Morris, *The prosopography of the Later Roman Empire, A.D. 260–641, I–III*, Cambridge, 1971.

Nagyon jól használható munka a késő római-barbár viszony irodalmi fordulatairól, toposzairól sok forráshellyel, például:

S. Teillet, *Des Goths à la nation gothique: les origines de l'idée de nation en Occident du Ve–VIIe siècle* (Collection des études anciennes), Paris, 1984.

További elérhető, társadalom- és politikátörténettel foglalkozó irodalom:

T. D. Barnes, *Athanasius and Constantius. Theology and politics in the Constantinian Empire*, London, 1993.

T. S. Burns, *The Ostrogoths. Kingship and Society* (Historia Einzelschriften 36), Wiesbaden, 1980. – Némely kutató egyes kérdésekben más véleményen van, mint Burns, ld.

H. Chadwick, „The role of the christian bishop in ancient society”, in: *Heresy and Orthodoxy in the Early Church* (Variorum Collected Studies Series), Hampshire, 1991. III.1–14.

P. J. Heather, *Goths and Romans, 332–489*, Oxford, 1991.

J. Moorhead, *Theoderich in Italy*, Oxford, 1992.

- P. De Palol–G. Ripoll, *Les Goths. Ostrogoths et Wisigoths en Occident. Ve-VIIe siècle*, Paris, 1990.
- J. Vilella, *Advocati et patroni. Los santos y la coexistencia de romanos y bárbaros en Hispania (siglos V–VI)*. III. Reunión d'arqueologia cristiana hispánica, Barcelona, 1995. 501–507.
- H. Sivan, „On foederati, hospitalitas and the settlement of the Goths in A.D. 418”: *AJP* 108 (1987) 759–772.
- Jó filológiai-szociológiai-vallástörténeti elemzést ad:
- J. De Vries, „Das Königtum bei den Germanen”: *Saeculum* 7 (1956) 289–309.
- H.-I. Marrou, *L'Église de l'Antiquité tardive*, 303–604, Paris, 1985².
- H. G. Thümmel, *Die Kirche des Ostens im 3. und 4. Jahrhundert. Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen I/4.*, Berlin, 1988. Scythiával kapcsolatos néhány mű:
- A. A. Vasziliev, *The Goths in the Crimea (Monographs of the Medieval Academy of America 11)*, Cambridge, 1936.
- Th. Werner (szerk.), *Unbekannte Krim. Archäologische Schätze aus drei Jahrtausenden*, Heidelberg, 1999.
- A 4. század végi Konstantinápolyról:
- G. Dagrou, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451 (Bibliothèque Byzantine. Études 7)*, é. n.
- Néhány fejezete felhasználható:
- S. G. Mac Cormack, *Art and ceremony in late Antiquity*, Berkeley–Los Angeles–London, 1981.
- Az al-dunai társadalmi-gazdasági viszonyokkal kapcsolatban három munka:
- A. Radulescu–V. Lungu, „Le christianisme en Scythie Mineure à la lumière des dernières découvertes archéologiques”, in: *ACTA XI. CIAC 1986, Città del Vaticano*, 1989, 2561–2615.
- Z. Székely, „Materiale ale culturii Sintana de Mureș din sud-estul Transilvaniei”: *Aluta* 1 (1969) 7–90 (rövidebb összefoglaló a gothiai Marosszentanna-kultúra anyagi kultúrájáról, a kutatás '60-as évekbeli állapotának megfelelően).
- M. Todd, *Everyday life of the barbarians Goths, Franks and Vandals*, London–New York, 1972.
- Az arianizmussal kapcsolatban néhány könnyebben hozzáférhető munka:
- B. Kozma, „Zur problematik und Vorgeschichte des Arianismus”, in: *Annales. Sect. hist.* 26., Budapest, 1993, 95–112.
- M. Meslin, *Les Ariens d'Occident 335–430 (Patristica Sorbonensia 8)*, Paris, 1967.
- M. Simonetti, *La crisi ariana nel IV secolo (Institutum Patristicum Augustinianum)*, Roma, 1975.
- uő: *Studi sull'arianesimo (Verba Seniorum, No.5.)*, Roma, 1965.
- uő: „Arianesimo latino”, in: *Studi Medievali*, 3a ser.VIII.2., Spoleto, 1967, 663–744.
- uő: „La politica antiariana di Ambrogio”, in: *Ambrosius Episcopus*, Milano, 1976, 266–285.
- Kifejezetten a gót arianizmusról, sok forráshely megadásával:
- J. Mansion, „Les origines du christianisme chez les Goths”: *An. Boll.* 33 (1914) 12–27.
- K. Schäferdiek, „Germanenmission”, in: *RLAC X.* 492–548.
- P. Scardigli, „La conversione dei goti al cristianesimo”, in: *Settimane di studio del Centro italiano di studi nell'alto medioevo XIV*, Spoleto, 1967, 47–84.
- E. A. Thompson, „The Visigoths from Fritigern to Euric”: *Historia* 12/1 (1963), 105–126.; uő.: *The Goths in the time of Ulfila*. Oxford, 1966. – Thompson nagyon jó forráshelyekkel dolgozik, de megállapításai egy részét érdemes fenntartással kezelni. Összehasonlításképpen jól használható, ugyanattól a szerzőtől:
- E. A. Thompson, „Christianity and the Northern Barbarians”, in: Momigliano, A. (ed.), *The Conflict between Paganism and Christianity in the fourth Century (Oxford–Warburg Studies)*, Oxford, 1963, 56–78.
- Ritkaságuk miatt két forráshely elérhetőségét érdemes megadni:
- Patrum Nicaenorum nomina.* (ed. H. Gelser–H. Hilgenfeld–O. Cuntz) – Magyarországon nem találtam meg.
- Synaxarion Ecclesiae Constantinopolitanae* (ed. H. Delehay), Bruxelles, 1902.
- A gót nyelvről Magyarországon hozzáférhető néhány alapmunka:
- G. H. Balg, *A comparative Glossary of the Gothic Language*, Mayville, Wisconsin, 1887–1889.
- Csak külföldön elérhető, a gót nyelv 375 előtti görög kölcsönszavaival foglalkozik:
- W. Schulze, *Kleine Schriften*, Göttingen, 1934.
- A hács-béndekpusztai, mára elveszett ólomlemezről:
- Harmatta J., „Wulfila gót Újtestamentum-fordításának töredékei Hács-Béndekpusztáról”: *Ant. Tan.* 40 (1996) 169–191.
- A gót szentek passióinak szövegkiadása, jó kommentárokkal:
- H. Delehay, „Saints de Thrace et Mésie”: *An. Boll.* 31 (1912), 161–300. Ebben: *Martyrs de l'Église de Gothie* (209–215.); ugyanitt: *Passio S. Sabae Gothi* (209–221.).
- Az Ulfila-életmű kiadása: *Ulfilas Moeso-Gothorum episcopus. Opera omnia.* PL ser. I. t. XVIII (ed. J.-P. Migne), Paris, 1865. 498–871. Jó szempontokat ad: B. M. Metzger, *The Early Versions of the New Testament. Their origin, transmission and limitations.* Oxford, 1977.